

galvisserij, is de uitleg mijns inziens te beknopt en zal de lezer de tekst enige malen moeten herlezen om de werking van een complex vistuig te begrijpen. Het hoofdstuk over het viswater (10) gaat niet over de natuurlijke gesteldheid van het viswater, maar over de visserijrechten en verpachtingen. Het wordt gevolgd door hoofdstuk 11 over de Visserij vereniging Samenwerking (1907-1961), die in het bijzonder bij verpachtingen van het viswater een belangrijke rol speelde. Het hierna volgende hoofdstuk geeft informatie over de verschillende vissen die het doelwit van de Hardinxveldse vissers waren. De plaats van dit hoofdstuk is merkwaardig. In plaats van na de beschrijving van de visserijen en vistuigen had het daaraan vooraf moeten gaan. Immers, het gedrag van de vis bepaalt wat voor vistuig en welke vissersboot men zal inzetten.

Het hoofdstuk over de drijverschuit (13) is een uitstekend gedocumenteerd en gestructureerd overzicht van dit scheepstype en de werven waar het gebouwd werd, verlucht met detailfoto's en scheepsbouwkundige tekeningen. Ook is een vlootlijst van vissersvaartuigen uit Hardinxveld en van in Hardinxveld voor elders gebouwde vissersvaartuigen toegevoegd die een visserijnummer hebben gekregen en dus een vergunning hadden voor de kustvisserij. De volgende vier hoofdstukken betreffen de sociale en economische aspecten. In 'Het leven van de vissers' (14) gaat het om de periode 1880-1940, gebaseerd op verhalen van oud-vissers en de ervaringen van de auteur zelf. Het zijn vooral volkskundige onderwerpen die aan bod komen. De visserijnevenbedrijven worden in het volgende hoofdstuk (15) behandeld: touwslagerij, netten breien, tanen, rokerijen, ijsvoorziening. Aan de Hardinxveldse visafslag is een afzonderlijk hoofdstuk (16) gewijd, dat afgesloten wordt met een statistiek van de zalmaanvoer in de periode 1870-1919. Het wordt gevolgd door een hoofdstuk over vangsten en prijzen, dat vooral kwantitatief van aard is. Het laatste hoofdstuk (18) gaat over de oorzaken van het verdwijnen van de riviervisserij, in het bijzonder van de zalmvisserij. In volgorde van belangrijkheid: normalisatie van de rivieren, overbevissing en waterverontreiniging. De overheidsmaatregelen om de overbevissing tegen te gaan, zoals een dagelijkse gesloten tijd van acht uur voor de zalmvisserij en kunstmatige zaalmeelt, waren gebaseerd op het internationale zalmtraktaat van 1869, maar hebben geen effect gehad.

De Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam mag trots zijn op deze publikatie, die zij heeft uitgegeven naar aanleiding van haar tienjarig bestaan. Het laat zien waartoe een actieve historische vereniging en een bekwame redactie in staat is.

J. P. van de Voort

R. J. de Vries, *Enkhuizen 1650-1850. Bloei en achteruitgang van een Zuiderzeestad* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 128 blz., f35,-, ISBN 90 6707 053 X).

Enkhuizen is het voorbeeld van het stedelijk verval na de zeventiende-eeuwse bloei. Na een snelle expansie in de zestiende eeuw groeide het inwonertal van ruim 3.000 in 1514 naar een top van ca. 21.000 in 1622, om daarna drastisch te dalen. Omstreeks het midden van de negentiende eeuw telde de stad nog maar 5.000 inwoners. Deze achteruitgang was zo sterk dat Enkhuizen een proces van desurbanisatie doormaakte: de werkgelegenheid nam af, mensen trokken weg, huizen stortten in en boerenbedrijven vestigden zich binnen de stadswallen. Dit onstedselijingsproces is het centrale thema van dit boek.

Achtereenvolgens komen aan de orde de ruimtelijke ontwikkeling tot 1650, de bloei en achteruitgang van de belangrijkste economische takken en de veranderingen in de ruimtelijke

structuur tussen 1650 en 1850. De economie van Enkhuizen was tamelijk eenzijdig gericht op haringvisserij, handel en scheepvaart. Ook de plaatselijke nijverheid was nauw verbonden met deze sectoren. De achteruitgang die zich op het nationale vlak voordeed, trof de stad daarom extra sterk. De vermindering van de stuwende activiteiten had via de terugloop van het bevolkingsaantal vanzelfsprekend tot gevolg dat ook de verzorgende sectoren inkrompen.

De veranderingen in de ruimtelijke structuur worden bestudeerd aan de hand van een viertal indicatoren: bevolkingsomvang, immigratie, het huizen aantal en het grondgebruik. Naast de gangbare bronnen als dtb-registers, verpondingskohieren en poorterboeken wordt veel gebruik gemaakt van stadsplattegronden om de effecten van de economische achteruitgang te analyseren. Het is deze historisch-kartografische component die het boek zo aardig maakt. De auteur laat goed zien wat met behulp van deze—door historici veelal veronachtzaamde—bron bereikt kan worden. Wel vond ik verwarrend dat er in het eerste hoofdstuk over de ruimtelijke ontwikkeling *tot* 1650 al een aantal kaarten wordt bestudeerd, die in het hoofdstuk over de periode *nà* 1650 opnieuw bekeken worden. Bovendien was het voor de lezer gemakkelijk geweest als vaker een wat modderige afbeelding van een historische kaart was vervangen door een getekend kaartje, zoals maar één keer is gedaan (99). Ik raak nu eenmaal snel de kluts kwijt bij zinnnetjes als: 'Het stadsdeel ontstaat uit de buurtschap Enkhuizen in het oosten, heeft een duidelijke noord-zuid oriëntatie, gezien de ligging van de Vismarkt/Zuiderhavendijk, de Breedstraat en de Wierdijk' (15).

Mijn andere bezwaar betreft het brongebruik. Een systematisch overzicht van de bronnen, hun eventuele tekortkomingen en de keuzen die gemaakt zijn, ontbreekt. Zo blijft de lezer met vragen zitten, bijvoorbeeld: waarom wordt wèl het familiegedkohier van 1674 gebruikt en niet dat van 1742 (55), waarom worden niet alle huizen uit het verpondingskohier van 1630 in het onderzoek betrokken (84), waarom wordt eerst uitgegaan van een gemiddelde woningbezetting van 5 à 6 personen omstreeks 1630 (15) terwijl later (72) gesteld wordt dat dit beslist niet hoger lag dan 5? Ook blijft onduidelijk waarom vooral voor een economisch-geografische invalshoek is gekozen. Bij de ruimtelijke structuur is de vraag vooral: hoeveel huizen zijn er en waar zijn de bedrijven gevestigd en niet: hoe is de verdeling van arm en rijk over de stad. Deze kwestie wordt slechts één keer aangestipt, aan de hand van de verponding van 1630 (85), maar of de toenmalige goudkust deze functie daarvóór ook al had en behield tijdens de achteruitgang blijft onbeantwoord.

Maar ondanks deze kritische kanttekeningen, een boek dat attendeert op de mogelijkheden van historisch-kartografisch materiaal. Bovendien is met deze studie over Enkhuizen weer een beetje meer bekend over de stedelijke ontwikkeling tijdens de achttiende-eeuwse contractiefase.

B. de Vries

MIDDELEEUWEN

E. A. Hattinga van 't Sant, e. a., ed., *Convivium, aangeboden aan prof. jkvr. dr. J. M. van Winter bij haar afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Middeleeuwse Studies en Bronnen X; Hilversum: Verloren, 1988, f40,-, ISBN 90 6550 216 5); *Over stadsgeschiedenis, voor Johanna Maria van Winter, Utrechtse Historische Cahiers, IX* (1988) iii-iv.

Naar aanleiding van het afscheid van J. M. van Winter als hoogleraar aan de rijksuniversiteit te